

Drs. Hillie van de Streek en
drs. Marieke Quak

70 jaar vrouwen- kiesrecht en de christen-democratie

Verandering binnen de marges van de
politieke cultuur

In het CDA is inzake de politieke participatie van vrouwen een sterke mate van continuïteit waarneembaar. Dit ondanks de principiële benadering van de partij die met zich meebrengt dat het bevorderen van de deelname van vrouwen nodig en wenselijk is. Het beleid dient zich te richten op verbetering van de kansen van vrouwen en hun politieke talenten te ontplooiën.

Het jaar 1989 is voor het CDA onverwacht een belangrijk en geslaagd verkiezingsjaar geworden. De partij boekte bij de Euro-verkiezingen van juni maar liefst twee zetels winst en bij de Tweede Kamerverkiezingen behield het CDA met enige percentages winst de in 1986 verworven 54 zetels. Het CDA mag de kiezers bedanken voor het in hem gestelde vertrouwen.

Dat de 'kiezers' bestaan uit alle volwassen Nederlandse burgers van 18 jaar en ouder spreekt in onze tijd voor zichzelf. Niemand zal de legitimiteit van deze samenstelling van het kiezerscorps betwisten. Stemmen is een democratisch recht, waartoe alle volwassen Nederlanders worden opgeroepen.

Toch is dat ooit anders geweest. Het

was in september 1989, de maand van de Tweede Kamerverkiezingen, precies 70 jaar geleden dat alle volwassen vrouwen het actief kiesrecht kregen. Op 10 september 1919 werd de wijziging in de Kieswet die daarvoor nodig was afgekondigd in het Staatsblad. Daaraan voorafgaand had de Tweede Kamer in mei 1919 tot de invoering van het actief vrouwenkiesrecht besloten en werd het wetsontwerp in juli 1919 aangenomen door de Eerste Kamer.

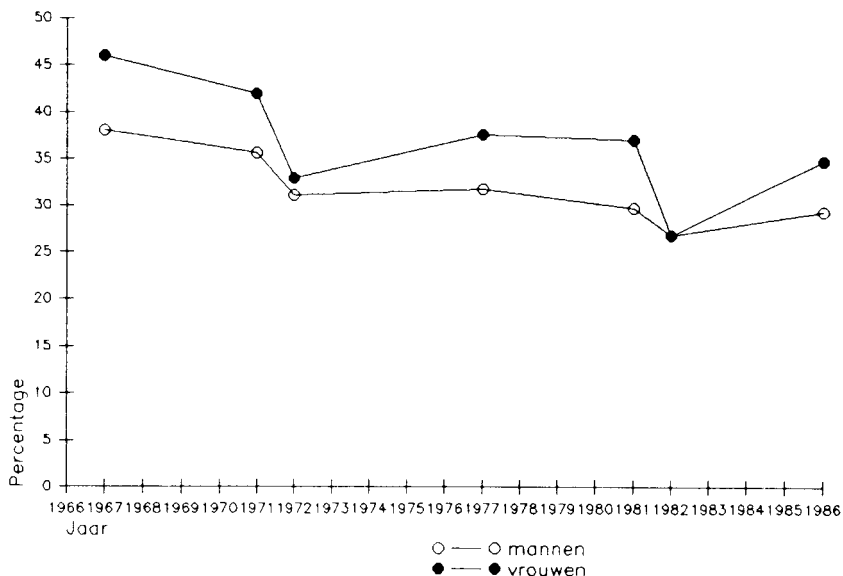
70 jaar vrouwenkiesrecht: een gebeurtenis om te gedenken, zeker in een verkiezingsjaar als 1989 en door een partij als het CDA, voor wie het als enige van de drie grote partijen in Nederland al jaren gebruikelijk is dat zij meer vrouwen dan mannen onder haar kiezers aantreft.¹

In dit artikel gaan wij om te beginnen in op de gebeurtenissen rondom 1919: wat was de houding van de drie grote confes-

Drs. Hillie van de Streek (1959) studeerde geschiedenis in Utrecht. Sinds februari 1988 is zij stafmedewerker emancipatie bij het CDA. Drs. Marieke Quak (1958) studeerde geschiedenis in Utrecht en is thans werkzaam als persoonlijk medewerker voor het CDA Tweede Kamerlid drs. M. Beinema.

1. Zie figuur 1.

Figuur 1. Percentage stemmen voor het CDA van mannen en vrouwen, Tweede Kamerverkiezingen, 1967-1986. (Data: NKO 1967-1986).

sionele partijen ARP, CHU en de katholieken² ten aanzien van de invoering van het actief zowel als het passief vrouwenkiesrecht? Waardoor werd die houding bepaald en hoe ontwikkelde deze zich in de loop der tijd? Tevens besteden we aandacht aan de politieke deelname van vrouwen in het openbaar bestuur namens deze drie partijen van 1917 tot heden. Ter afsluiting van het artikel gaan we in op de vraag in hoeverre er in deze partijen in de houding ten aanzien van vrouwen in de politiek in de loop der jaren verandering is opgetreden. Onlosmakelijk daarmee verbonden is het element van de continuïteit. In welke mate is er in de houding van de christen-democratie in de deelname van vrouwen behalve van verandering sprake van continuïteit?³

Geen initiatiefnemers

Bij de grondwetswijziging van 1917 ontvingen alle volwassen mannen (dat wil zeggen van 25 jaar en ouder) zowel het actief als het passief kiesrecht. Alle volwassen vrouwen ontvingen het passief

kiesrecht. De politieke partijen mochten zelf beslissen of zij daar al dan niet gebruik van wensten te maken. Ook maakte de grondwetswijziging van 1917 het de regering mogelijk het actief kiesrecht voor vrouwen in de voeren. Twee jaar later, in 1919, nam het vrijzinnig-democratische kamerlid mr. H.P. Marchant het initiatief tot een wetsvoorstel, waarin voor alle volwassen vrouwen de daadwerkelijke invoering van het actief kiesrecht werd aangekondigd. Zowel in de Tweede als in de Eerste Kamer werd het wetsvoorstel met overgrote meerderheid aangenomen.

De drie grote confessionele partijen waren geen initiatiefnemers in de discussie

2. De RKSP bestond onder deze naam pas vanaf 1926. Daarvoor heette de katholieke partij de Algemene Bond van R.K. Rijkskieskringorganisaties in Nederland.
3. Deze vraagstelling geeft tegelijkertijd de begrenzings van dit artikel aan. In verband met de ruimte is er voor gekozen de deelname van vrouwen in de andere politieke partijen buiten beschouwing te laten. Om dezelfde reden is ook de theologische achtergrond achter de opvattingen van de ARP, CHU en RKSP/KVP over de positie van de vrouw in de samenleving niet diepgaand belicht. De bij dit artikel genoemde literatuur kan in de lacune op deze twee punten voorzien.

over het vrouwenkiesrecht, die reeds jaren voordat het onderwerp een politiek item werd was begonnen. Al in 1882 had de arts Aletta Jacobs de kwestie van het vrouwenkiesrecht ter sprake gebracht, toen zij signaleerde dat in de toen bestaande Grondwet nergens was vermeld dat vrouwen van het kiesrecht waren uitgesloten en dit in de publieke belangstelling bracht. Jacobs' optreden gaf een krachtige aanzet tot de opkomst van de vrouwenbeweging, die vooral na de eeuwwisseling toenemende druk op de regering uitoefende om het vrouwenkiesrecht in te voeren.

Onder invloed van deze druk werden ook de grote confessionele partijen gedwongen een standpunt in te nemen. Alle drie waren zij principieel tegen het vrouwenkiesrecht. Deze opvatting hing samen met de visie die zij op grond van hun interpretatie van de Bijbel hadden op de positie van mannen en vrouwen in de maatschappij. Op basis van het bijbelboek Genesis namen man en vrouw in de schepping een positie in, die bepaald werd door de eigen aard die zij elk van God hadden ontvangen. De man kreeg in Genesis 2:15 de opdracht zorg te dragen voor de aarde. De taak van de vrouw lag in het huwelijksleven, omdat zij, zoals aangegeven in Genesis 2:18, geschapen was als een 'hulpe' tegenover de man. In het huwelijk vormden man en vrouw een organische eenheid, met de man als hoofd van de vrouw. De vrouw was binnen het huwelijk onderdanig aan haar man, omdat de man het éérst was geschapen en pas daarna zijn hulpe, de vrouw. Dit was eveneens de reden dat de vrouw, de tweede geschapene, niet mocht heersen over haar man (Efeze 5:22-24).

De verschillende aard en taak van man en vrouw die hen in de schepping waren gegeven vormde het fundament van het maatschappelijk leven. De man verdiende de kost voor zijn gezin, de kleinste organische eenheid in de samenleving. Namens het gezin trad hij naar buiten toe op in het

openbare leven. De vrouw daarentegen had haar taak juist binnen het gezin: zij was opvoedend en verzorgend bezig, als moeder en echtgenote.

Hoewel de drie confessionele partijen allen deze visie als uitgangspunten hadden, legden zij in hun opvatting wat betreft de positie van vrouwen in de politiek toch verschillende nuances.

De ARP ging het verst in haar opvatting over de positie van de vrouw door vrijwel iedere activiteit van vrouwen buiten het gezin af te wijzen, dus ook politieke activiteiten. De antirevolutionaire leider dr. A. Kuyper was van mening, dat de vrouw zich op grond van haar eervolle taak in het gezin verre diende te houden van de politiek. Net zoals het minderwaardig zou zijn voor de man de gezinstak op zich te nemen zou het de vrouw weinig sieren zich op het politieke terrein te begeven.

Binnen de ARP waren ook andere geluiden te horen, zoals die van theoloog en kamerlid prof. dr. H. Bavinck. Naar zijn mening had de vrouw zich sinds de Industriële Revolutie meer en meer een plaats in het beroepsleven verworven. Het kiesrecht van de vrouw was eenvoudig een consequentie van de veroveringen welke zij sedert ongeveer 1850 op het terrein van het openbare leven had behaald. Bavinck was er voorts van overtuigd, dat de Bijbel zich niet tegen het vrouwenkiesrecht verzette, al erkende ook hij dat de roeping van de vrouw in de eerste plaats in huwelijk en moederschap was gelegen.

In 1907 kwam de kwestie van het vrouwenkiesrecht voor het eerst op de partijagenda. De ARP sprak zich in dit jaar uit tegen algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht en voor een kiesrecht dat in de maatschappelijke eenheid van het gezin was geworteld: het gezinshoofdenkiesrecht. Het gezinshoofd vertegenwoordigde met zijn stem het hele gezin. Ongehuwde zelfstandig werkende mannen waren gelijk aan gezinshoofden. Van kiesrecht van de vrouw kon naar mening van

de ARP in 1907 absoluut geen sprake zijn, ook niet voor de weduwe of voor de zelfstandig werkende ongehuwde vrouw.

Naarmate de tijd vorderde werd het de ARP echter duidelijk dat het gezinshoofdenkiesrecht politiek niet haalbaar was: hoewel niet van harte gaf de ARP bij de grondwetswijziging in 1917 de tegenstand tegen het vrouwenkiesrecht op, omdat de voorgestelde grondwetswijziging een voor de partij aantrekkelijke beslechting van de schoolstrijd bood, een ander onderwerp dat in de politiek al jaren lang een twistpunt vormde tussen de socialisten en liberalen enerzijds en de confessionelen anderzijds. Bij de daadwerkelijke invoering van het actief vrouwenkiesrecht via het voorstel-Marchant daarentegen stemde de ARP-fractie in de Tweede Kamer in meerderheid (7 leden) tegen. Twee fractieleden stemden voor. Blijkbaar wilde de ARP de achterban laten weten dat haar standpunt in elk geval principieel niet was gewijzigd.

Omdat de kiesrecht discussie in de ARP zich geconcentreerd had op het gezinshoofdenkiesrecht en op de onwenselijkheid van het vrouwenkiesrecht bestond er in 1917 geen antirevolutionair partijstandpunt over het passief vrouwenkiesrecht. Om deze lacune op te vullen werd in 1920 de Commissie-Idenburg ingesteld. Deze commissie inventariseerde de meningen in de partij. Een groot aantal antirevolutionairen wees de verkiesbaarheid van vrouwen volstrekt af. Daarnaast waren er ook antirevolutionairen als Bavinck, die een gematigd positieve houding innamen. Maar ook voor hen stond als een paal boven water dat de ARP alleen in uitzonderlijke gevallen een vrouw kandidaat zou kunnen stellen. In 1921 werd het vraagstuk op een Deputatenvergadering besproken. De partij besloot het inmiddels uitgebrachte advies van de Commissie-Idenburg na te volgen. Bij verkiezingen behoorden geen vrouwen kandidaat te worden gesteld.

Binnen de CHU gaf de invoering van het vrouwenkiesrecht aanmerkelijk minder problemen dan in de ARP. De CHU was een unie van gemeentelijke kiesverenigingen, waarin een van bovenaf opgelegde partijdiscipline als in de ARP ontbrak. In de CHU overheerste de houding dat ruimte diende te blijven voor ieders persoonlijke overtuiging, ook wat betreft de interpretatie van de Bijbel. In een dergelijke partijsfeer was het bestaan van verschillende opvattingen naast elkaar over het vrouwenkiesrecht mogelijk. De tegenstanders waren op grond van dezelfde argumenten als de meeste antirevolutionairen van mening dat het kiesrecht exclusief aan de man toebehoorde. De voorstanders beklemtoonden de Bijbelse gelijkwaardigheid van man en vrouw. Vooral van de verkiesbaarheid van vrouwen verwachtten zij veel: de politiek werd immers steeds ingewikkelder en het vrouwelijk inzicht zou een goede aanvulling zijn op dat van de mannen. Of een vrouw een dergelijke functie zou moeten aanvaarden was in laatste instantie natuurlijk een gewetensvraag voor haar zelf. Bij de invoering van het actief vrouwenkiesrecht stemde de CHU-fractie in de Tweede Kamer verdeeld: drie voor en twee tegen.

Om vergelijkbare redenen als de ARP waren ook de katholieken tegen het vrouwenkiesrecht. De man werd als drager van het gezag gezien, de taak van de vrouw lag in het gezin. Het was niet haar roeping deel te nemen aan het openbaar bestuur. Andere argumenten die in katholieke kring tegen het vrouwenkiesrecht bestonden waren dat de vrouw te zeer een gevoelsmens zou zijn om in de politiek objectief te kunnen handelen en dat de 'ware vrouwelijkheid' van de vrouw onder de politiek te lijden zou hebben. De eigenschappen die de Schepper de vrouw had gegeven waren offergeest, dienende liefde, charme en gevoelsrijkdom. Deze eigenschappen maakten vrouwen het meest geschikt voor werkzaamheden die

toewijding, menselijk gevoel en het aanvoelen van leed en verlangen eisten en lieten functies op leidinggevend en bestuurlijk niveau niet toe.

Toch was het vrouwenkiesrecht toen het op politieke besluitvorming aankwam voor de katholieken in feite geen groot vraagstuk. De katholieke politieke leiders bepleitten aanvankelijk, net als de ARP, weliswaar een vorm van gezinshoofdenkiesrecht maar voor hen was het niet zo'n principiële kwestie als in de ARP. Bovendien was een beëindiging van de schoolstrijd ook de katholieken meer dan welkom en leverde het actief vrouwenkiesrecht hen met zekerheid een grote hoeveelheid stemmen op. En het passief vrouwenkiesrecht hielden de partijen immers in eigen hand. Toen het algemeen vrouwenkiesrecht naderde wonnen de partijpolitieke argumenten het dan ook van de principiële. Bij de stemming in 1919 over de invoering van het actief vrouwenkiesrecht stemden alle 30 katholieke Tweede Kamerleden voor.

Toen algemeen vrouwenkiesrecht naderde wonnen partijpolitieke argumenten het van principes.

De parlementaire meerderheid bij de invoering van het actief vrouwenkiesrecht in 1919 was, kunnen we concluderen, niet het gevolg van een wezenlijke verandering in de opvattingen van de confessionele leden over de positie van vrouwen in de samenleving. Het argument dat vrouwen op grond van bijbelinterpretatie van nature niet geschikt zijn om aan de politiek deel te

nemen, had voor velen in confessionele kring omstreeks 1919 niet aan kracht ingeboet. Allerlei partijpolitieke overwegingen hebben de uitslag beïnvloed. Een ruil van twee op handen zijnde stukken wetgeving tussen de drie grote confessionele partijen enerzijds en de liberale en socialistische partijen anderzijds droegen er toe bij dat ook de confessionele partijen in meerderheid voor het vrouwenkiesrecht stemden. Een tweede reden voor het vrouwenkiesrecht te stemmen was de verwachting dat een verdubbeling van het electoraat door de vrouwenstem vooral ten goede zou komen aan de eigen partijen.

Kiesrecht als wapen

De principiële opvatting van de ARP, de CHU en de katholieken inzake het vrouwenkiesrecht werd door de mannelijke én vrouwelijke achterban van de partijen gedeeld. Met het oog hierop wekt het nauwelijks verbazing dat het aantal vrouwen dat namens de CHU en RKSP in vertegenwoordigende organen zitting nam zeker tot aan de Tweede Wereldoorlog uitermate gering is gebleven.

De antirevolutionaire vrouwen konden zich sinds het partijbesluit van 1921 al helemaal niet verkiesbaar stellen. De overgrote meerderheid van hen stemde zonder meer met deze uitsluiting van politieke functies in. Slechts onder een kleine groep nauw met de landelijke politieke leiders in contact staande antirevolutionaire vrouwen, zoals A.C. Diepenhorst-de Gaay Fortman, de echtgenote van het antirevolutionaire Eerste Kamerlid prof. mr. P.A. Diepenhorst, ontstond enig protest tegen deze 'uitsluiting van vrouwen uit functies, waarvoor enkele uitzonderlijke vrouwen ongetwijfeld zeer geschikt waren'. Maar toch, respect voor 'wettig genomen partijbesluiten' weerhield deze vrouwen van verdere actie.

In de CHU zou de advocate mr. Frida C. Katz lange tijd de enige vrouw zijn die een prominente plaats binnen de partij innam. Behalve het eerste vrouwelijke hoofd-

bestuurslid was zij zowel het eerste vrouwelijke CHU gemeenteraadslid als het eerste kamerlid. Van 1921 tot 1937 zat zij in de Amsterdamse gemeenteraad en van 1922 tot 1941 in de Tweede Kamer. Ook kandideerde de Unie in het *Interbellum* vrouwen voor gemeenteraden en provinciale staten, zij het dat hun aantal tot 1940 niet boven de 15 kwam. In 1923 werd A.A. van Hoogstraten-Schoch, evenals mr. Katz en A.C. Diepenhorst afkomstig uit de kring van de in 1919 opgerichte Nederlandsche Christen Vrouwenbond (NCVB), in de Zeister gemeenteraad gekozen. Haar kandidatuur hing mede samen met haar positie als predikantsvrouw en met het liefdadigheidswerk dat zij verrichtte. Opvallend is dat niet alleen in Zeist, maar ook in andere gemeenten een zeker plaatselijk aanzien en het verrichten van sociaal werk welhaast voorwaarden waren voor een verkiesbare plaats op de christelijk-historische kandidatenlijst.

In katholieke kring waren in het *Interbellum* eveneens weinig vrouwen die zich met de politiek bemoeiden. Toch was er ook hier een kleine groep vrouwen die vond dat, nu het vrouwenkiesrecht een feit was, het ook voor katholieke vrouwen mogelijk moest zijn actief aan de politiek deel te nemen. Het ging hier om vrouwen van de in 1912 op initiatief van de bisschoppen opgerichte Rooms-Katholieke Vrouwenbond (RKVB). Dankzij de druk die deze vrouwen uitoefenden kwam in 1922 de eerste katholieke vrouw in de Tweede Kamer, S. Bronsveld-Vitringa. Zij verdween in 1925 weliswaar uit de Kamer, maar in 1924 had zij versterking gekregen van Annie Meyer, voorzitter van de RKVB. Meyer bleef kamerlid tot 1937 en was van 1923 tot 1935 lid van de provinciale staten van Zuid-Holland. Zowel Bronsveld als Meyer hadden hun sporen met name in het sociale werk verdiend. Behalve deze twee vrouwelijke parlementsleden telde de RKSP tussen de twee Wereldoorlogen twee vrouwelijke statenleden en 19 gemeenteraadsliden.

Zowel bij de RKSP als bij de CHU overheerste de mening dat het vrouwenkiesrecht op vrouwelijke en christelijke wijze moest worden uitgeoefend. Dit hield in dat de vrouwelijke vertegenwoordigers van de beide partijen een geheel eigen taak kregen toebedacht. Zoals het de eigenheid van de vrouw was zich in het maatschappelijk leven in te zetten voor sociale arbeid als zorg voor armen, gehandicapten of alcoholverslaafden, zo was het de eigenheid van de confessionele politica zich sterk te maken voor het 'heil van gezin, moederschap, zwakken en armen' en een dam op te werpen tegen het feminisme, dat vanaf ongeveer 1880 in Nederland sterk aan invloed had gewonnen.

Ten aanzien van het actief vrouwenkiesrecht bestond in de drie partijen een vergelijkbare benadering. Zowel in de ARP en de CHU als bij de katholieken werd bij de eerste Tweede Kamerverkiezingen van na 1919, die van 1922, specifiek aan vrouwen voorlichting gegeven dat zij ter bescherming van de christelijke waarden en normen hun stem niet verloren mochten laten gaan, maar deze als wapen in de strijd tegen het oprukkend feminisme dienden te benutten. Henriëtte Kuyper, de dochter van Abraham Kuyper, wees haar achterban als volgt op deze plicht: 'Waar de revolutionaire vrouw door middel van haar stembiljet de heiligste goederen van het vrouwenleven poogt te rooven, voelt de antirevolutionaire vrouw de plicht om door middel van haar stembiljet die geestelijke schatten te helpen beschermen'.

Verandering van opvatting

Onder invloed van de Tweede Wereldoorlog vond niet alleen in confessionele kring maar ook daarbuiten een verruiming plaats van de opvattingen over de positie van de vrouw in de maatschappij en een vernieuwing van het politieke bewustzijn van vrouwen. De afwezigheid van mannen tijdens de oorlog noodzaakte vrouwen bij te springen op terreinen waar zij

zich voor de oorlog nauwelijks hadden be-
geven, als fabrieksarbeid en koerierswerk
in het verzet. Ook maakte de oorlog vrou-
wen meer politiek bewust. Zij ondervon-
den aan den lijve hoe politiek ook vrouwen
direct kon raken.

In de ARP lieten de vrouwen gelijk al in
1946 van zich horen. Zij vonden dat de
ARP bij de gemeenteraadsverkiezingen
van dat jaar vrouwelijke kandidaten op de
lijsten moest plaatsen. Maar het partij-
bestuur hield vast aan de handhaving van
het partijbesluit van 1921. Dit zeer tot on-
vrede van een aantal kiesverenigingen en
vrouwen, onder wie dr. Gesina van der
Molen, de latere hoogleraar Volkenrecht
aan de Vrije Universiteit. Op haar initiatief
kwam een groep vrouwen bijeen die de
positie van de vrouw in de ARP in 1948 op
een conferentie besprak. De conferentie
leidde ertoe dat de vrouwen er bij de partij-
leiding op aandrongen het besluit van
1921 te herzien: de belemmering die de
antirevolutionaire vrouwen de weg naar
een vertegenwoordigende functie ver-
sperde diende te worden weggenomen.
Daarop riep het partijbestuur een commis-
sie in het leven, die het besluit van 1921
nog eens zou bestuderen. In 1948 toog
deze commissie, de Commissie-Donner,
aan het werk. Naast een theoloog en een
predikant hadden ook twee op dit terrein
deskundige vrouwen in de commissie zit-
ting.

De Commissie-Donner had eind 1949
haar rapport gereed. Zij kwam tot de con-
clusie, dat de tijden sinds 1921 veranderd
waren en dat het optreden van vrouwen in
het openbare leven binnen zekere gren-
zen was geoorloofd. De commissie stelde
de partijleiding dan ook voor de volstrekte
uitsluiting van de kandidaatstelling van
vrouwen niet langer te handhaven. Uit
partijpolitieke en electorale overwegingen
besloot de partijleiding echter publikatie
van het voorstel uit te stellen tot augustus
1952. Ruim een jaar later werd het rapport
op een Deputatenvergadering bespro-
ken. Op deze vergadering bleken de ar-

gumenten voor en tegen de verkiesbaar-
heid van vrouwen op hetzelfde vlak te lig-
gen als in 1921. Maar nu werd besloten
ruimte te maken voor die bijzondere ge-
vallen dat een vrouw over talenten zou be-
schikken die haar geschikt maakten voor
een vertegenwoordigende functie. Met
overgrote meerderheid van stemmen
werd het besluit van 1921 ingetrokken.

Na het openen van de mogelijkheid dat
antirevolutionaire vrouwen zich kandidaat
stelden duurde het enige tijd voordat dit
ook daadwerkelijk gebeurde. Niet eerder
dan in 1962 namen de eerste antirevolu-
tionaire vrouwen een zetel in in gemeente-
raad of provinciale staten. In de loop der
tijd steeg het aantal vrouwelijke gemeen-
teraadsliden tot 30 in 1974, oftewel 3,6%
van het totaal aantal antirevolutionaire
raadsliden.

Wat betreft de provinciale staten bleef
het aantal vrouwelijke antirevolutionaire
fractieleden steken op één à twee. In 1963
kwam mr. J.C. Rutgers als eerste antirevo-
lutionaire vrouw in de Tweede Kamer. Zij
maakte tot 1967 deel uit van de fractie. Ze
werd opgevolgd door Hannie van Leeu-
wen en Jeltien Kraayeveld-Wouters, wier
kamerlidmaatschap van 1977 tot 1981
werd onderbroken door een staatssecre-
tariaat op het ministerie van Cultuur, Re-
creatie en Maatschappelijk werk (CRM).
De ARP heeft nooit een vrouwelijk Eerste
Kamerlid gehad.

Voor de CHU lijkt wat betreft het aan-
deel van vrouwen in vertegenwoordi-
gende functies niet alleen vóór, maar ook
na de Tweede Wereldoorlog het motto op
te gaan dat één vrouw genoeg is. Freule
mr. C. Wittewaal van Stoetwegen volgde
in 1947 mr. Katz op als kamerlid. De
Freule werd in 1967 op haar beurt in de
Tweede Kamer opgevolgd door mr. E.
Haars. Toen zij in 1972 opstapte vond
geen vervanging plaats: tot 1980 had de
CHU geen vrouw in de Tweede Kamer. In
de Eerste Kamer heeft de partij nooit een
vrouw gehad. De partij bereikte in 1971
het grootste aantal vrouwelijke raadslid-

den: 51, op een totaal van 1093. Dat wil zeggen: 4,7%. Het aantal vrouwelijke provinciale statenleden bereikte in 1974 met 8,6% het hoogste percentage. Het ging daarbij om een aantal van drie vrouwen.

Na de Tweede Wereldoorlog vond in de officiële katholieke visie op de positie van de vrouw een ingrijpende verandering plaats. In aansluiting op de naoorlogse ontwikkeling dat vrouwen maatschappelijke activiteiten buitenshuis ontplooiden, verklaarde Paus Pius XII dat vrouwen niet alleen binnen het gezin plichten hebben, maar ook daarbuiten. Door intrede te doen in de samenleving moesten de katholieke vrouwen het gezin beschermen tegen de krachten van bijvoorbeeld socialisme en communisme.

Onder verwijzing naar de pauselijke uitspraken begon een aantal katholieke vrouwen in Nederland een plaats in de politiek op te eisen. De inmiddels tot KVP omgevormde RKSP kon niet om de eis van de vrouwen heen. Er kwam in 1947 een vrouwelijke katholieke afgevaardigde in de Tweede Kamer, mr. dr. J. de Vink. Zij was na haar studie rechten in diverse sociale organisaties werkzaam geweest. Bovendien nam de KVP in 1949 een resolutie aan, waarin er op werd aangedrongen zoveel mogelijk vrouwen in vertegenwoordigende lichamen en partij-organen op te nemen. Toen deze resolutie echter niet tot het gewenste resultaat leide, installeerde de KVP een commissie, die onder leiding van Agnes Nolte, KVP-Tweede Kamerlid van 1948 tot 1952 en van 1956 tot 1963, onderzoek deed naar de integratie van vrouwen in de partij. In juli 1957 presenteerde de commissie haar rapport, waarin zij concludeerde dat vrouwen in de partij dienden te integreren. De commissie deed een aantal aanbevelingen dit te bevorderen. Als uitvloeisel van het rapport stelde de KVP in 1959 de Commissie Vrouw en Partij in om de integratie van vrouwen in de partij ter hand te nemen. Wat aantallen vrouwen in de vertegenwoordigende lichamen betreft, heeft de

KVP nooit hoog gescoord. Van 1956 tot 1974 was er voortdurend één Eerste Kamerlid. De Tweede Kamer varieerde tussen nul en vier vrouwelijke leden. Dr. Marga Klompé is behalve kamerlid van 1956 tot 1971 in vijf kabinetten minister geweest (CRM); dr. Anna de Waal was van 1953 tot 1957 staatssecretaris (Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen). Op gemeentelijk niveau won de KVP van de ARP en de CHU, met vooral in de jaren zeventig een tot acht à negen procent toenemend aantal vrouwelijke raadsleden. Ook op het niveau van de provincie deed de KVP het beter, met een maximum van 13 vrouwelijke statenleden in 1962, dat wil zeggen 5,9% van het totaal.

In vergelijking met het aandeel vrouwen namens de KVP, ARP en CHU in het openbaar bestuur is het percentage vrouwelijke CDA-leden in de vertegenwoordigende organen vanaf 1980 gestaag toegenomen, ook al liggen de cijfers in vergelijking met PvdA, VVD en D66 niet hoog. Momenteel bedraagt het aandeel vrouwelijke raadsleden in het CDA 15,5%, wethouders 8,1%, burgemeesters 1,7%, statenleden 24,7% en gedeputeerden 11,1%. In de Tweede en Eerste Kamer blijft het aandeel vrouwen in de CDA-fracties net onder de 20%. Gezien zijn beleid, geconcretiseerd in resoluties, emancipatiewerkers en als meest recente ontwikkeling het ontwikkelen van een positieve-actiebeleid voor vrouwen, hecht het CDA er belang aan de deelname van vrouwen te bevorderen.

Verandering en continuïteit

De houding van de christen-democratie met betrekking tot de deelname van vrouwen gedurende de afgelopen 70 jaar laat twee dingen zien.

In de eerste plaats dat er in de houding van de leiding van de partijen sprake is van een geleidelijke verandering; van uiterste terughoudendheid inzake de participatie van vrouwen rond 1919 tot een actief stimuleringsbeleid anno 1989. Zeker

tot aan de Tweede Wereldoorlog wezen de partijen voor het merendeel activiteiten van vrouwen op politiek terrein principieel af, met uitzondering van slechts een enkele vrouw met buitengewoon gevonden geschiktheid. De Tweede Wereldoorlog gaf, mede door het ontstaan van nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen in de jaren erna, de aanzet tot een ruimere interpretatie van de Bijbelse visie op de positie van de vrouw. Dit leidde er bij de leiding van de ARP toe het partijbesluit van 1921 in te trekken en de kandidaatstelling van vrouwen mogelijk te maken. In de KVP ontstond met als aanknopingspunt de herziening van de katholieke visie op de taak van de vrouw de wens de politieke deelname van vrouwen te bevorderen. Het aannemen van resoluties en het instellen van commissies waren de uitingsvormen daarvan. In het CDA zette zich het belang dat gehecht werd aan meer politiek actieve vrouwen voort.

Daarnaast is er een tweede opmerkelijk aspect in 70 jaar vrouwenkiesrecht in de christen-democratie, dat naar ons idee een beperking oplegt aan plannen de politieke deelname van vrouwen te bevorderen. Dat aspect is de politieke cultuur, of, zoals de Amerikaanse politicoloog G. Almond schrijft, de subjectieve dimensies van het politieke systeem (ook een politieke partij is te beschouwen als een politiek systeem). Prof. dr. H. Righart, de nieuwe hoogleraar politieke geschiedenis in Utrecht, wees er in zijn onlangs gehouden oratie op dat de paraplu van de politieke cultuur zich onder andere uitstrekt over de rol van normen, waarden en gevoelens in de politiek. Daarbij valt te denken aan de opvattingen van mensen over bijvoorbeeld het gebruik van geweld, gezag en macht, maar ook aan opvattingen over de man-vrouwverhoudingen in de maatschappij. Al deze dimensies behoren tot de politieke cultuur van een politiek systeem in zoverre zij gerelateerd zijn aan politieke objecten. Ook wees Righart op de duurzaamheid van de politieke cultuur.

Veranderingen erin vinden slechts geleidelijk en traag plaats.⁴

Reeds in andere publikaties is er op gewezen dat het CDA niet een partij is die in 1980 zomaar uit het niets is ontstaan, maar een partij met wortels in de ARP, CHU en KVP. Het CDA heeft een politieke cultuur die in deze drie partijen gegroeid is. Een niet te veronachtzamen dimensie van deze politieke cultuur bestaat naar ons idee uit de opvattingen over de positie van de vrouw in de samenleving, zoals die mede op grond van de rooms-katholieke en protestants-christelijke bijbelvisie in het verleden zijn geformuleerd. Ondanks dat de beide bijbelvisies heden ten dage aanmerkelijk zijn bijgesteld, zijn het deze (traditionele) opvattingen die de collectieve geestesgesteldheid van ARP, CHU, KVP en CDA dwars door schokken en prikkels van buitenaf (als de Tweede Wereldoorlog

Ondanks veranderde bijbelvisies is er grote continuïteit in politieke cultuur.

en de Eerste en Tweede feministische golf) in belangrijke mate zijn blijven bepalen. Het is in dit opzicht dat er in de houding van de christen-democratie inzake de politieke participatie van vrouwen sprake is van continuïteit. Deze diep in het verleden gewortelde opvattingen hebben ertoe bijgedragen dat de toename van het aantal vrouwen in vertegenwoordigende functies nooit krachtiger dan in geleidelijk-

4. H. Righart, *Politieke cultuur: een omgevingsverkenning*, oratie (Meppel/Amsterdam, september 1989) 16 en 17.

heid heeft kunnen plaatsvinden. Dat het hier om een voortzetting van opvattingen gaat die ook nu nog van generatie op generatie doorgaat blijkt onder andere uit het actuele gegeven dat het CDJA met 24,4% meisjes als lid nauwelijks anderhalf procent meer vrouwelijke leden telt dan zijn moederpartij het CDA. Bovendien is het met de deelname van meisjes in het CDJA niet opmerkelijk beter gesteld dan met die van vrouwen in het CDA, zoals men misschien hoopvol van een moderne generatie jonge christen-democraten zou verwachten.

Verantwoord voortbouwen

De geschiedenis van 70 jaar vrouwenkiesrecht in de christen-democratie toont ons veranderingen binnen de marges van de naar onveranderlijkheid neigende politieke cultuur. Voor de toekomst betekent dit dat beleid als positieve actie voor vrouwen, gericht op verandering, de grootste kans van slagen heeft als het verantwoord voortbouwt op de bestaande politieke cultuur; hoe graag sommigen in het CDA de deelname van vrouwen (onder wie de schrijvers dezes) liever eerder gisteren dan vandaag zouden zien toenemen. De eis van een grotere deelname van vrouwen binnen het CDA is gerechtvaardigd en noodzakelijk: het Program van Uitgangspunten van het CDA geeft een onomstotelijk fundament aan de noodzaak de deelname van vrouwen in het CDA te bevorderen.

'De mens is in de maatschappij gesteld als verantwoordelijk persoon; niet alleen verantwoordelijk voor zichzelf, maar ook voor de medemens en voor de ontwikkeling van de samenleving.

Mannen en vrouwen hebben gelijke rechten op betaalde en onbetaalde arbeid.

Het CDA gaat uit van de fundamentele gelijkwaardigheid van mensen, ongeacht overtuiging, ras, geslacht, geaardheid, afkomst en/of economische positie.⁵

Aldus drie kernachtige uitspraken in het Program van Uitgangspunten van het CDA, die richting geven aan het christen-democratisch denken over emancipatie. Mannen én vrouwen zijn gelijkelijk verantwoordelijk voor de ontwikkeling van de samenleving. Politieke participatie is een belangrijk instrument aan deze ontwikkeling vorm te geven. Mannen en vrouwen moeten ook onbetaalde arbeid in maatschappelijk maar óók politieke organisaties eerlijk delen, opdat de talenten van vrouwen voor de politiek niet onder de korenmaat blijven. De toelichting op het Program van Uitgangspunten zegt dan ook dat 'wettelijke en maatschappelijke barrières die een gelijkwaardige ontplooiing van mannen en vrouwen in de weg staan, dienen te worden opgeheven, opdat mannen en vrouwen gezamenlijk verantwoordelijkheid kunnen dragen voor gezin en maatschappij'. Van belang is ook de onderlinge keuzevrijheid van man en vrouw, die de uitgangspunten benadrukken. Deelgenoten in samenlevingsverbanden dragen verantwoordelijkheid voor elkaar en hebben een onderlinge keuzevrijheid hoe die verantwoordelijkheid vorm te geven. De kern van de christen-democratische visie op emancipatie is erkenning en bevordering van het recht op een gelijkwaardige ontplooiing van alle mensen, zonder dat dit ontspoot in een ontkenning van hun onderlinge afhankelijkheid.⁶

Deze principiële benadering brengt met zich mee dat het bevorderen van de deelname van vrouwen in het CDA nodig en wenselijk is als blijkt dat vrouwen te weinig kansen hebben om hun politieke talenten te ontplooien. Beleid ter zake dient zich dan te richten op de verbetering van deze kansen. Dat brengt enerzijds met zich mee dat mannelijke CDA-leden ruimte maken voor vrouwen en anderzijds dat

5. Citaten uit de artikelen 22, 52 en 10 van het *Program van Uitgangspunten*.

6. *Program van Uitgangspunten*, 19.

vrouwelijke CDA-leden ruimte vragen voor zichzelf.

Het gaat er nu om een uitwerking aan bovengenoemde eis te geven, die gezien de ernst van het probleem beslist uitdagend, concreet en vernieuwend moet zijn, maar die bovendien binnen de politieke cultuur van de partij past. Een op christen-democratische leest geschoeid positieve-actiebeleid voor vrouwen, zoals thans door de Bestuurscommissie positieve actie in het CDA wordt voorgesteld, biedt daartoe naar ons idee de mogelijkheden.

Het voorstel van de Bestuurscommissie omvat een samenhangend geheel van maatregelen met als doel het bereiken van een evenredige vertegenwoordiging van vrouwen in alle functies van de partij en in de vertegenwoordigende lichamen.⁷ Als leidraad voor evenredige vertegenwoordiging is uitgegaan van de in november 1988 in Luxemburg door het congres van de Europese Volkspartij aangenomen resolutie over de politieke deelname van vrouwen. In deze resolutie is afgesproken te streven naar een aandeel van vrouwen in alle functies van de partijen en in alle vertegenwoordigende lichamen dat in overeenstemming is met het aantal vrouwelijke partijleden. De Bestuurscommissie stelt voor dit streven met het opstellen van regionale gedifferentieerde streefcijfers en via convenanten te bereiken. Daarnaast stelt de commissie een scala aan ondersteunende maatregelen voor, die niet alleen gericht zijn op de landelijke en regionaal partijniveaus, maar ook op de gelieerde organisaties van het CDA. Daarbij gaat de Bestuurscommissie ervan uit dat

positieve actie een kwestie is van de partij als geheel en niet alleen van vrouwen of van het CDA-partijbestuur. Positieve actie dient in de ogen van de Bestuurscommissie een gezamenlijk gedragen streven te zijn, in gezamenlijk gedragen verantwoordelijkheid. Met inzet van de leden, vrouwen én mannen, en met inzet van de ieder op een eigen plaats verantwoordelijken: bestuurders, leden van commissies en dergelijke, de Bestuurdersvereniging, het Wetenschappelijk Instituut, het CDA-Vrouwenberaad en het CDJA. Samen vormen zij het CDA en samen dragen zij verantwoordelijkheid voor de partij, ook als het gaat om het bevorderen van de deelname van vrouwen.

Literatuur

- J. van Bruggen, *'Emancipatie en bijbel'*, Amsterdam, 1975.
 - M.H. Leijenaar, *'De geschade heerlijkheid: politiek gedrag van vrouwen en mannen in Nederland', 1918-1988* (proefschrift), Den Haag, september 1989.
 - H. Righart, *'Politieke cultuur: een omgevingsverkenning'* (oratie), Meppel/Amsterdam, september 1989.
 - H. Schelke, *'Vrouwzijn in Gods plan'*, Averbode, 1980.
 - H. van de Velde, *'De integratie van vrouwen in politieke partijen 1879-1989'*, Leiden, mei 1989.
 - *Vrouwen en mannen van de partij*, een onderzoek in het kader van de uitvoering van een positieve-actiebeleid voor vrouwen in het CDA, Bestuurscommissie positieve actie van het CDA, Den Haag, september 1989.
7. Het voorstel is opgenomen in hoofdstuk 5 van het rapport *'Vrouwen en mannen van de partij'*, Bestuurscommissie positieve actie van het CDA (Den Haag september 1989) 120-144.

